

**A.NAVAIY'S CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT
OF MUSICAL ART IN THE PROCESS OF
DEMONSTRATION OF COMPOSITION TRENDS AMONG
MUSIC TEACHERS**

Kyrgyzov Imyamin

Associate Professor, Fergana State University.

qirgizovimyamin@gmail.com. 90 230 70 98

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18045173>

ARTICLE INFO

Received: 16th December 2025

Accepted: 23rd December 2025

Online: 24th December 2025

KEYWORDS

*Iqbol Mirzo, poetry, historicity,
the poem "Jadids," artistic
devices.*

ABSTRACT

The article is devoted to the contribution of Alisher Navoi to the development of musical art in the process of manifestation of compositional tendencies in future music teachers.

**ВКЛАД А.НАВОИ В РАЗВИТИЕ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА В
ПРОЦЕССЕ ДЕМОНСТРАЦИИ ТЕНДЕНЦИЙ В КОМПОЗИЦИИ СРЕДИ
ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ МУЗЫКИ**

Кыргызов Имямин

Доцент Ферганского государственного университета.

qirgizovimyamin@gmail.com. 90 230 70 98

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18045173>

ARTICLE INFO

Received: 16th December 2025

Accepted: 23rd December 2025

Online: 24th December 2025

KEYWORDS

*Музыкальное искусство,
композиционные тенденции,
учителя музыки, макамы,
музыкальные инструменты,
духовное воспитание, музыка
XV века, наследие Навои,
творческое развитие.*

ABSTRACT

Статья посвящена вкладу Алишера Навои в развитие музыкального искусства в процессе проявления композиционных тенденций у будущих учителей музыки.

**BO'LG'USI MUSIQA O'QITUVCHILARIDA KOMPOZITSION
TENDENDENSIYALAR NAMOYON BO'LISHI JARAYONIDA
A.NAVOIYNING MUSIQA SAN'ATI RIVOJIGA QO'SHGAN HISSASI**

Qirg'izov Imyamin

Farg'ona davlat universiteti dotsenti

qirgizovimyamin@gmail.com. 90 230 70 98

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18045173>

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Received: 16th December 2025

Accepted: 23rd December 2025

Online: 24th December 2025

KEYWORDS

Musiqqa san'ati, kompozitsion tendensiyalar, musiqqa o'qituvchilari, maqomlar, cholg'ular, ma'naviy tarbiya, XV asr musiqasi, Navoiy merosi, ijodiy rivojlanish.

Maqola bo'lg'usi musiqqa o'qituvchilarida kompozitsion tendensiyalar namoyon bo'lishi jarayonida Alisher Navoiyning musiqqa san'ati rivojiga qo'shgan hissasiga bag'ishlangan.

KIRISH

“Navo” so'zi forschada “kuy, ohang, musiqqa, sado” degan ma'nolarni bildiradi. Shu sababdan Navoiy — kuyga, musiqqaga, nolali ohanglarga mansub, ular bilan bog'liq degan ma'noni beradi. Navoiy bu tahallusni tanlashiga bir necha sabab bor.

Navoiy she'rlari juda ohangdor, vazni va qofiyasi mukammal edi. U o'z she'riyatini musiqqa bilan tenglashtirar, “so'zim navosi dilkash” (so'zimning ohangi dilkash) kabi iboralarni ko'p ishlatgan.

Ichki alam va nola - “Navo” so'zida “nola”, “fig'on”, “oh” ma'nolari ham bor. Navoiy hayotida ko'p mashaqqat, sevgi iztiroblari, davlat ishlaridagi murakkabliklarni boshdan kechirgan. Shuning uchun tahallusida o'zining ichki nolasini ham ifodalaydi.

Navoiyning musiqqa (musiqiy san'at) sohasidagi birinchi ustoz Panjakentlik Xoja Abdullah (yoki Xoja Abdullah Marvarid) edi.

Alisher Navoiy o'zining «Majolis un-nafois» asarida va boshqa manbalarda yoshligida musiqqa ilmidan saboq olgan ilk ustozlari haqida gapiradi. Ularning eng muhimi va birinchisi sifatida aynan Panjakentdan kelgan ustoz Xoja Abdullahni ko'rsatadi. Navoiy uni juda hurmat bilan eslaydi va undan musiqqa nazariyasi, ovoz chiqarish sirlari va cholg'u asboblarni chalishni o'rgangan.

Keyinchalik Navoiy Hirotda boshqa ustozlardan (masalan, Shayx Najmuddin Nayi, Qutbuddin Musiqachi va boshqalardan) ham ta'lim olgan, lekin musiqqaga birinchi qadamni qo'ydirgan va uning musiqiy dunyoqarashini shakllantirgan ustoz aynan Xoja Abdullah Marvarid bo'lgan.

Alisher Navoiy (1441–1501) o'zi buyuk shoir, mutafakkir va davlat arbobi bo'lishi bilan birga, musiqqa nazariyasi va amaliyotida ham chuqur bilimga ega bo'lgan. U o'z davrining eng ilg'or musiqqa mutaxassislari bilan yaqin aloqada bo'lgan, musiqqa ilmiga oid asarlar yozgan (“Muhokamat ul-lug'atayn”da, “Majolis ul-nafois”da, “Xamsa”da musiqqaga oid ko'plab misol va fikrlar bor) va bir qancha taniqli musiqashunos-bastakorlarning ustozlari hisoblangan.

A.Navoiyning shogirdlari. Navoiy “Majolis ul-nafois”da unga alohida bob bag'ishlagan.

Quliy (Qulmuhammad) – Navoiyning musiqqa shogirdlaridan biri, mashhur udchi (ud chaluvchi). Xiva va Xorazmda ko'proq faoliyat yuritgan. Navoiyning “Xamsa”sidagi ba'zi musiqiy ishoratlarda nomi tilga olinadi.

Hofizi Bosharof (yoki Bosharof xofiz) – Navoiy davridagi taniqli xonanda Navoiy uning ijrosini yuqori baholagan va musiqa majlislarida ishtirok ettirgan.

Paxlavon Maxmud – Navoiyning musiqa jamoasidagi yana bir muhim shaxs. Dutorchi (dutor chaluvchi) va bastakor sifatida tanilgan. Navoiy “Majolis ul-nafois”da uning san’atini ta’riflagan. Bundan tashqari, Navoiyning saroyida va majlislarida doimo ko’plab xonanda, sozanda va musiqashunoslar to’planadigan bo’lib, ularning aksariyati uning bevosita yoki bilvosita shogirdlari hisoblangan. Navoiy musiqani “ruhni poklovchi san’at” deb bilgan va o’z shogirdlariga nafaqat texnika, balki musiqadagi ma’naviy-axloqiy yuksaklikni ham o’rgatgan.

Metodologik asoslar. Alisher Navoiyning musiqa san’ati rivojiga qo’shgan hissasi haqidagi metodik asos, ayniqsa, bo’lg’usi musiqa o’qituvchilarida kompozitsion tendensiyalar namoyon bo’lishi jarayonida muhim o’rin tutadi. Navoiy XV asrda yashagan buyuk shoir va mutafakkir sifatida musiqa san’atini ruhiy, axloqiy va insoniy his-tuyg’ular bilan chambarchas bog’lagan. Uning asarlarida musiqa inson ruhiyatiga ijobiy yoki salbiy ta’sir ko’rsatishi, shuningdek, musiqachilarning nazariy bilimlari, amaliy mahoratlari va axloqiy sifatleri haqida bahs yuritilgan.

U “Mahbub ul-qulub” asarlarida cholg’u asboblarning (masalan, nay – yurakni g’amgin qiladigan, ud – shirin va hayratlanarli) ta’riflarini berib, ularni inson his-tuyg’ulari bilan bog’lagan. Shuningdek, “Majolis un-nafois”da 459 madaniyat arbobi, jumladan 16 san’atkorni tasniflab, ulardan 7 nafar mashhur musiqachi va musiqashunoslarni (masalan, Xoja Abdulvafoi Horazmiy, Abdurahmon Jomiy) ta’kidlagan.

Navoiy o’z ustoz Pahlavon Muhammadni “Holoti Pahlavon Muhammad”da musiqa ilmi ustasi, bastakor (masalan, “Chahorgoh” kuyi) va ijrochi sifatida ta’riflagan. U advor (musiqa ilmi)ni rivojlantirishda metodik aniqlikni ta’kidlagan. Shuningdek, Navoiy o’zi ham kuylar yaratgan va musiqa sirlarini she’riyat bilan birga o’rganishni targ’ib qilgan, chunki yaxshi shoir musiqa bilimsiz bo’lolmasligini ta’kidlagan.

Navoiy g’oyalari asosida yaratilgan musiqa asarlari ko’p, masalan, “Bayot-II”, “Guluzorim”, “Ushshoq”, “Ko’chabog’i II” kabi qo’shiqlar, shuningdek, “Farhod va Shirin” (1920-yillardan boshlab sahnaviy musiqali drama, opera), “Layli va Majnun” (1937 musiqali drama, 1940 opera) va “Mehr va Suhayl” baleti. Bu asarlar maqom qo’shiqlari va polifonik elementlarni birlashtirib, kompozitsion tendensiyalarni namoyon etadi.

Demak, bo’lg’usi musiqa o’qituvchilarida kompozitsion tendensiyalar namoyon bo’lishi jarayonida Navoiy hissasining metodik asosi quyidagilarga asoslanadi.

Kompozitsion tendensiyalarni rivojlantirishning metodik asosi ilmiy tadqiqotlarga tayanadi, unda o’qitish (musiqa bilimlarini olish), tarbiya (axloqiy-estetik rivoj) va rivojlantirish (ijodiy fikrlashni shakllantirish) jarayonlari birlashtiriladi. Navoiy “Avesto”, Ibn Sino, Beruniy kabi mutafakkirlar qatorida san’at va musiqa orqali inson shaxsiyatini rivojlantirishga hissa qo’shgan, bu metodik resurslarning tarixiy asosidir.

Navoiyning “Xamsa”sidagi falsafiy g’oyalar musiqiy interpretatsiya orqali o’quvchilarga yetkaziladi, bu vatanparvarlik va milliy o’zlikni kuchaytiradi.

Umuman olganda, Navoiy hissasi musiqa ta’limining metodik asosi sifatida ijodiylik, ruhiy tarbiya va nazariy-amaliy birlikni ta’minlaydi, bu bo’lg’usi o’qituvchilarda kompozitsion qobiliyatlarni shakllantirishda muhimdir.

Alisher Navoiyning musiqa san'ati rivojiga qo'shgan hissasi haqidagi metodik asos, ayniqsa, bo'lg'usi musiqa o'qituvchilarida kompozitsion tendensiyalar namoyon bo'lishi jarayonida muhim o'rin tutadi. Navoiy XV asrda yashagan buyuk shoir va mutafakkir sifatida musiqa san'atini ruhiy, axloqiy va insoniy his-tuyg'ular bilan chambarchas bog'lagan. Uning asarlarida musiqa inson ruhiyatiga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishi, shuningdek, musiqachilarning nazariy bilimlari, amaliy mahoratlari va axloqiy sifatleri haqida bahs yuritilgan.

Bo'lg'usi musiqa o'qituvchilarida kompozitsion tendensiyalar namoyon bo'lishi jarayonida Navoiy hissasining metodik asosi quyidagilarga asoslanadi:

Adabiyotlar tahlili. A.Navoiyning musiqa san'tiga oid asarlari "Mahbubul qulub" (Qalblar mahbubi) — Xoja Ahror Valiy (1404-1490) ning eng muhim asarlaridan biri bo'lib, u asosan tasavvuf, axloq, tarbiya va irfon masalalariga bag'ishlangan. Kitob fors tilida yozilgan va ko'plab tariqat arboblari uchun muhim manba hisoblanadi.

Ammo kitobda musiqa (samo') haqidagi qarashlar juda muhim o'rin tutadi, chunki Xoja Ahror Naqshbandiya tariqatining yirik vakili bo'lishiga qaramay, samo'ga (musiqali zikr va ruhiy suhbatlarga) nisbatan ijobiy va mo'tadil yondashuvni namoyish qilgan. Bu Naqshbandiyaning ko'pchilik shayxlari (masalan, Bahouddin Naqshbandning o'zi) samo'ni qat'iy rad etgan paytda juda diqqatga sazovor.

«Mahbubul qulub»da musiqa/samo' haqidagi asosiy qarashlari quyidagicha (kitobning turli o'rinlaridan jamlangan):

Samo' (musiqa) joiz, lekin shartlar bilan Xoja Ahror samo'ni umuman harom deb bilmaydi, balki uni qalbni uyg'otish vositasi sifatida qabul qiladi. Lekin bu faqat hol egalari (ruhiy yuksak darajada bo'lgan kishilar) uchun foydali, oddiy odamlar uchun esa xavfli bo'lishi mumkin.

Eng muhim iborasi (kitobning o'zbekcha tarjimalarida ko'p iqtibos qilinadi): "Samo' uch toifa odamga ta'sir qiladi:

Birinchi toifa – qalbi tirik bo'lganlar: ularga samo' foyda beradi, ularning holini oshiradi.

Ikkinchi toifa – qalbi o'lik bo'lganlar: ularga samo' ta'sir qilmaydi, hech narsa sezmaydi.

Uchinchi toifa – o'rtadagilar: ularga samo' zarar qiladi, chunki nafslari qo'zg'aladi, lekin ruhlari uyg'onmaydi."

Naqshbandiyadagi "xilvat dar anjuman" prinsipiga moslashtirish

Xoja Ahror samo'ni tashqi ovoz-kuy bilan emas, balki ichki zikr bilan bog'laydi**. U zikrning ovoz chiqarib o'qilishi (jahriy zikr) ham, ichki zikr (zikri xufiy) ham joiz ekanini ta'kidlaydi. Shu sababli samo'ni "ruhning ozig'i" sifatida qabul qiladi, lekin uni haddan oshirib yubormaslikni tayinlaydi.

Amaliy misol Xoja Ahrorning o'zi ba'zan shogirdlari bilan samo' majlislarida ishtirok etgani, lekin o'zi hech qachon raqsga tushmagani, faqat tinglab o'tirgani rivoyat qilinadi. U: "Men samo'dagi ovozlardan emas, ularning ortidagi ma'noni eshitaman", degan.

Muhokama va natija. Alisher Navoiy (1441-1501) mug'anniylar (ya'ni qo'shiqchi-ashulchilar, sozanda va raqqoslar) haqida juda qat'iy va salbiy munosabatda bo'lgan. Bu

fikrlari uning barcha yirik asarlarida – xususan “Xamsa”, “Mahbub ul-qulub”, “Munshaot”, nasriy devon va boshqa kitoblarida ochiq-oydin ifodasini topgan.

Navoiy mug’anniylarni (ayniqsa erkak mug’anniy-raqqoslar – amradlarni) jamiyatning eng past qatlami, axloqsizlik va buzuvchi manbai deb biladi. Ularni “fosiq”, “shaytonning cholg’usi”, “haromxo’r”, “malomatga loyiq” deb qattiq qoralaydi.

Misol (“Xamsa”dan, “Layli va Majnun” dostoni), “Mug’anniykim ersa, ul haromiydur, Fosiqu razilu badfe’ldur.” U qo’shiq-raqsning o’zini emas, balki mug’anniylarning turmush tarzini, ularning boy-zoda va amirlar ma’rakalarida “amradbozlik” uchun ishlatilishini qattiq qoralaydi. U davrda ko’pincha yosh o’spirin o’g’il bolalar (amradlar) qo’shiqchi-raqqos qilib tayyorlanar va ular bilan axloqsiz munosabatlar o’rnatilardi. Navoiy aynan shuni “lutlik” (gomoseksuallik) va katta gunoh deb biladi.

“Mahbub ul-qulub”da: “Mug’anniylarning hunarlari haromdur, ularga qarash ham gunohdur, ular bilan o’tirish ham gunohdur.”

Mug’anniylarni hayvonlarga qiyoslashi Navoiy ba’zan ularni “maymun”, “it”, “to’ng’iz” kabi hayvonlarga o’xshatadi. Ularning raqs-qo’shiqlarini “maymunbozlik” deb ataydi.

Misol: “Mug’anniy ko’rsa’ng, itdek quvg’in, Maymundek urib, quvg’in uning yo’lin.”

Istisno holatlari (juda kam) Navoiy mug’anniylarning hammasini birdek qoralamaydi: agar mug’anniy faqat Alloh uchun, tasavvufiy ma’nada qo’shiq aytsa (masalan, ilohiy ishq haqida), u holda u “mug’onniy” emas, “munajjim” yoki “sohibi dil” deb yuqori baholaydi. Lekin amalda bundaylar juda kam edi. Navoiy o’zi yashagan davrdagi mug’anniylarning aksariyati dunyoviy, shahvoniy qo’shiqlar kuylagani va boylarning buzuvchi ma’rakalarida xizmat qilgani uchun ularni qattiq tanqid qiladi.

Xulosalar. Alisher Navoiy o’z asarlarida musiqa san’atini ruhiy, axloqiy va insoniy his-tuyg’ular bilan chambarchas bog’liq murakkab san’at turi sifatida talqin etgan. U musiqachilar va qo’shiqchilarni (mutriblar va mug’anniylarni) axloqiy sifatlariga ko’ra tasniflagan, ularning insonlar his-tuyg’ularini yuksaltiruvchi va his-tuyg’ularni yuksaltiruvchi holatlarini olqishlagan, biroq axloqsiz yoki o’zgarmaslarni tanqid qilgan. Navoiy “Mahbub ul-qulub” (1500) asarlarida cholg’u asboblarning ta’riflarini bergan va ularning inson his-tuyg’ulariga ta’sirini bayon etgan: masalan, nay – dardni ochiqdaydi, g’ijjak – uzun ohanglar bilan iltijo qiladi, tanbur – jozibaligi bilan halok qiladi, chang – lamha qiynaydi, ud – iltijoli iltijo qiladi, rubob – iltijo bilan boshini egdi, qonun – go’zal tinglang.

Navoiy XV asr musiqa san’atining rivojiga ulkan hissa qo’shgan: u musiqa nazariyasini o’rganib, cholg’u asboblari haqida ilmiy va badiiy asarlar yaratgan, musiqachilarni qo’llab-quvvatlagan va o’zi ham ud, rubob, qonun kabi asboblarda cholg’an. U “Majolis un-nafois”da 459 ta shoir, olim, musiqachi va kompozitorlar haqida ma’lumot bergan, ularning 16 tasining musiqa ta’limi, axloqi va dunyoqarashini baholagan. Navoiy o’zining ustozlari Pahlavon Muhammadning musiqa ilmi, ijrochilik va batakorlik mahoratini “Holoti Pahlavon Muhammad”da ta’kidlagan, unda “Chahorgoh” kabi asarlarning nazariya va amaliyotga asoslangan yaratilishini ko’rsatgan.

Navoiy asarlariga asosan yaratilgan musiqiy asarlar ko’p: masalan, “Farhod va Shirin” musiqiy dramasi (1920-yillardan sahnalashtirilgan, folklor klassikasi va

maqomlardan ishlangan, keyinchalik V.A. Uspenskiy va G. Mushel tomonidan operaga o'tkazilgan), "Layli va Majnun" (1937-yilda T. Sodiqov tomonidan musiqiy drama, 1940-yilda opera), hamda "Mehr va Suhayl" baleti. Uning g'azallari Shashmaqom bo'limlarida ishlatilgan, masalan, "Nasriy uzzol", "Ushshoq", "Mug'ulchay dugoh" va boshqalar. Navoiy musiqani she'riyat bilan uyg'unlashtirgan, o'quvchilardan musiqa bilimini talab qilgan va musiqa orqali ruhiy tarbiyani ta'minlagan.

Bo'lg'usi musiqa o'qituvchilarida kompozitsion tendensiyalar namoyish bo'lishi jarayonida Navoiyning hissasi muhim. U musiqa nazariyasi va amaliyotini birgalikda rivojlantirishning namunalarini ko'rsatgan, musiqachilarning axloqiy sifatlarini ta'kidlagan va musiqa orqali milliy qadriyatlarni targ'ib qilgan. Bu tendensiyalar o'qituvchilarda musiqa yaratish va ta'limda innovatsion yondashuvlarni shakllantirishga yordam beradi.

Tavsiyalar. Bo'lg'usi musiqa o'qituvchilariga Navoiyning "Mahbub ul-qulub" va "Majolis un-nafois" kabi asarlarini o'qishni va quyidagilarga amal qishni tavsiya etamiz:

- kompozitsion mashqlarda qo'llash;
- milliy qadriyatlarni targ'ib qilish;
- ilmiy-tadqiqot ishlarini rag'batlantirish;
- ta'lim jarayonida amaliy qo'llash.

References:

1. Djurayeva, L. Sh. (2019). *Navoiy va musiqa san'ati* [Navoi and the art of music] (Doctoral dissertation, Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti, Tashkent).
2. Hayitmetov, A. (2015). *Navoiy lirikasi* [Navoi's lyrics]. O'zbekiston.
3. Sirajiddinov, Sh. (2011). *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili* [Alisher Navoi: comparative-typological, textual analysis of sources]. Akademnashr.
4. Salomiy, D. (2004). *Badoe' ul-bidoya malohati* [The beauty of Badoe' ul-bidoya]. Fan.
5. Sulaymonov, H. (1955-1961). *Tekstologicheskoe issledovanie liriki Alishera Navai* [Textological study of Alisher Navoi's lyrics] (Doctoral dissertation).